

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA TARİH VE MEDENİYET

DOÇ. DR. SEMA UĞURCAN

Tanzimat devrinde bilim olarak tarihe önem verilir ve tarihî konular edebiyatta işlenir. 1850'de açılan Encümen-i Dâniş isimli ilim ve kültür müessesesinin hazırlattığı veya çevirdiği kitaplar arasında birçok tarih vardır. Çünkü Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi "yenilik hareketlerinin başında bulunanlar, memleketin siyasî terbiyesini sağlamak ve ona ufuk açmak için tarih disiplininin lüzumlu görmüşlerdir."¹ Tanzimat döneminde Cevdet Paşa gibi büyük bir tarihçi yetiştiği gibi Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Midhat Efendi² gibi edebiyatçılar da tarihe ilgi duyarlar. Yazdıkları veya çevirdikleri tarih ve tarihî biyografilerde tarihimizin çeşitli devre, mesele ve kahramanları üzerinde dururlar. Yukarıda adları geçen yazarlar (bunlara bir tarihçinin oğlu olan Abdülhak Hâmid'i ilâve etmek gerekir.) edebî eserlerinde de tarih konusunu işlerler. Bu yazarlardaki tarih eğilimi, devirlerinin sosyal, fikrî, politik cereyanlarıyla beslenir. Yazarlarımız tarihin içinde, tarih vasıtası ile konuşur ve düşünürler. Onların tarihi sevmelelerinde, alelâde gördükleri gündelik hayattan kaçmak isteyen batılı romantik yazarların da etkileri vardır.

Türk romancılığının babası sayılan Ahmet Midhat Efendi, karakter, mace-
ra, örf-âdet romanlarının yanı sıra tarihî romanlar da yazar. Burada onun *Yeniçeriler*, *Dünyaya İkinci Geliş-yahut-İstanbul'da Neler Olmuş*, *Süleyman Muslî*, *Arnavutlar*, *Solyotlar*, *Ahmet Metin ve Şirzad -yahut- Roman İçinde Roman*³ isimli eserlerinde tarihî meseleler üzerinde durulacak, bu meseleler,

1 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1985, s. 144.

2 Araştırmamızın konusu olan Ahmet Midhat Efendi'nin tarih kitapları *Üss-i İnkılâb ve Zübdetü'l-Hakayık*'tur. *Üss-i İnkılâb*'in birinci cildinde (İstanbul 1877, 440 s.) Tanzimat yıllarından Abdülhamid'in cülûsuna kadar geçen olayları, ikinci cildinde (İstanbul 1878, 419 s.) Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında olanlardan bahseder. *Zübdetü'l-Hakayık* (İstanbul 1878, 534 s.) da ise, bahsettiği tarihî hâdiseleri, özellikle Osmanlı-Rus savaşı ile ilgili vesikaları neşreder.

3 *Yeniçeriler* (İstanbul 1981, 100 s.), *Dünyaya İkinci Geliş -yahut- Dünyada Neler Olmuş* (İstanbul 1874, 126 s.), *Süleyman Muslî* (İstanbul 1877, 227 s.), *Arnavutlar*, *Solyotlar* (İstanbul 1888, 221 s.), *Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman İçinde Roman* (İstanbul 1892, 727 s.) Yazıdaki alıntılar kitapların bu baskılarına aittir.

yazarın medeniyetçiliği açısından da değerlendirilecektir. Bu romanların - olayların geçtiği tarih sıralamaları ile- kısaca özetleri şöyledir:

Ahmet Metin isimli tarih ve seyahat meraklısı bir genç, XVII. yüzyılda İtalyanca yazılmış bir romanda, Selçuklu prensi Şirzad'ın hikâyesini bulur. Bu romana göre, deniz ticareti ile meşgul bir ailenin oğlu olan Şirzad, gemisiyle Akdeniz'in batısına açılır. İtalya'nın Palermo adasında tanıdığı Müslüman Araplarla dost olur. Araplar, iki yüz arkadaşlarının ölümüne sebebiyet veren bir adamı, yine Palermo'da, saklandığı mağarada yakalamak isterler. Şirzad da bu baskına katılır. Baskın Müslümanlar tarafından tam başarılmak üzere iken, bir Fransız gemisi olaya müdahale eder. Şirzad ve Palermolu Müslümanlar, esir edilir, Roma'ya götürülmek üzere gemiye bindirilir. Gemide mutaassıp bir Hristiyan ailesine mensup, Rosa Dellanoc isimli bir genç kız vardır. Şirzad ile bu kız arasında bir aşk başlar. Şirzad, Rosa'yı maruz kaldığı çeşitli tehlikelerden kurtarır. Ancak bir fırtına sırasında iki genç de denize düşerler ve çıktıkları bir adada, altı ay "Robenson" hayatı yaşarlar. Adaya tesadüfen yanan, Aydınoglu Beyliğine ait bir gemi, iki kazazedeyi kurtarır. Şirzad, evlenmeden önce, ölmediklerini Rosa'nın ailesine bildirmek ve esir arkadaşlarının durumlarını öğrenmek için Rosa'yla beraber Roma'ya gider. Rosa'nın annesinden esir arkadaşlarının kurtulup Palermo'ya geri döndüklerini öğrenir. Mutaassıp Hristiyan anne, gençlerin evlenmelerine izin vermek istemez. Çünkü Müslümanlar hakkında menfi kanaatleri vardır. Ancak Rosa bu evliliğe seve seve razıdır. Şirzad ve Rosa, Antalya'ya gitmek üzere yelken açarlar.⁴

Süleyman Muslî romanının konusu, XIII. yüzyıldaki Haçlı seferleri sırasında geçer. Asıl adı Süleyman olan Baptisten, Kudüs civarındaki bir Hristiyan köyünde yaşamak zorunda kalır. Kendisinin Hristiyan olduğuna köy halkını inandırmıştır. Aslında dinine ve milliyetine bağlı olan Süleyman, Hristiyanları kandırır. Müslümanlarla savaşıyorlar zannıyla, onları birbirlerine kırdırır. Köy halkı, yenilgilerinin intikamını, Süleyman'ın sevdiği genç kız olan Maria'dan almak isterler. Onu diri diri toprağa gömerek, ölüme terk ederler. Maria, Hasan Sabbahcılar tarafından başka bir kız zannıyla kurtarılır ve Alamut kalesine getirilir. Maria'yı kurtarmak isteyen Süleyman da onun peşinden Alamut'a gelir. Haşhaşilerin lideri Hand Alaeddin'in çok zor olan

4 Romanın adından da anlaşılacağı gibi eserde, sadece Şirzad'ın hikâyesi anlatılmaz. Şirzad'ın hayatını daha iyi anlamak için onun güzergâhlarını takip eden Ahmet Metin'in bu arkeolojik yolculuk boyunca başından geçenler de nakledilir.

isteklerini yerine getirir. Hand Alaeddin'in eski sevgilisi, Bizans imparatoriçesini Alamut'a kaçıtır ve Maria'yı oradan çıkarır. Daha sonra başka Müslümanların yardımlarıyla kaledeki diğer esirler kurtarılır ve kale yıkılır.

Yeniçeriler ve Dünyaya İkinci Geliş romanlarının konusu XVIII. yüzyıl sonundaki Yeniçeri-Nizam-ı Cedid mücadelesi sırasında geçer. O devirde yeniçerilerin ahlâkı bozulmuş, topluma hizmet anlayışları sona ermiştir. Bunun yerini gündelik kazanç, zevk, eğlence, birbirleriyle mücadele şeklindeki meşgaleler almıştır.

Yeniçeriler'de üç nesli yeniçeri olan bir aile anlatılır. Bir yeniçeri yanlış anlama sonucu, karısının namusundan ve oğlunun varlığından şüphelenir. Sokağa bırakılan oğul, zamanla zorlu bir yeniçeri olur. Nizam-ı cedidcilerle çıkan bir kavga sonunda, kendi mesleğinden biri tarafından öldürülür.

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş, İstanbul'da kimse-nin kimseye itimadının kalmadığı, iş başında bulunanların menfaatleriyle hareket ettikleri, birbirini uçuruma sürükledikleri bir devrin hikâyesidir. Yeniçeriler ile Nizam-ı cedidciler arasındaki çatışmalar pek çok kişinin casusluk yaparak zengin olmalarına yol açar. Bu casuslardan Mesut Ağa, sosyal olaylarla hiç meşgul olmayan, birbirine âşık iki genci kıskanır. Onları, yaşamalarına yetecek kadar yiyeceklerle, Hayırsız Ada'daki bir mağarada hapseder. Ortalığın yatıştığı ve Mesut Ağa'nın yakalanma ihtimalinin kalmadığı bir zamana kadar gençler orada kalırlar. Adada kaldıkları altı yıl boyunca III. Selim tahttan indirilmiş, II. Mahmut tahta çıkmış ve İstanbul'da pek çok şey değişmiştir. Birbiriyle evlenen bu iki genç, yeni devirde Yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığını ve eski devirde kötülük yapanların, anarşi çıkarıcılarının hepsinin cezalarını bulduklarını görürler.

Arnavutlar, Solyotlar'da Osmanlı idaresi altındaki bu iki kavmin birbiri ile mücadeleleri anlatılır. 1770'den itibaren Yunanistan Osmanlıya isyan eder ve mahallî savaşlar çıkar. 1778'de Tepedelenli Ali Paşa Yanya valisi olur ve Solyotların yaşadığı Suli nahiyesini Arnavut topraklarına katmak ister. 1792'de Solyot lideri Çavallas, Ali Paşa'yı bozguna uğratar. Ali Paşa'nın adamlarından Rüstem, Osmanlıya bağlı, barış taraflısı bir askerdir. Rüstem, Paşa'nın rehin tuttuğu Solyotları affettirir ama kendisi de Yanya'dan kovulur. Solyotların arasında yaşamaya başlar. Aslında bu Ali Paşa ve Rüstem tarafından, Solyotları iyilikle barışa razı etmek için düşünülmüş bir oyundur. Rüstem, rehinelere kurtardıği için bazı Solyotlar tarafından dost, bazıları tarafından da

casus olarak nitelendirilir. Rüstem ile Eftimi isimli bir Solyot arasında büyük bir aşk başlar. Bir Rus misyoneri, Solyotları Osmanlılara ve Rüstem'e karşı kışkırtır. Rüstem'i tutan Solyot lideri, Suli'den çıkmak zorunda kalır. Bu arada Ali Paşa, Solyotları barışla yola getireceğini vadeden ama başaramayan Rüstem'e kızmaya başlar. Dağlarla çevrili Suli'nin geçitlerini tutarak, nahiyeyi kuşatır. Zahire sıkıntısı çeken Solyotlara, kuşatmayı yaran Rüstem yiyecek bulur. Ali Paşa, Edirne savaşı yüzünden kuşatmayı kaldırır ve padişaha yardıma gider. Solyotlar Rüstem'in iyiliklerini unuturlar. Bir Solyot kadını ile ilişkisinden gayri meşru bir çocuğu olduğu için intikam almak isterler. Çocuğu öldürürler. Rüstem bunun intikamını almak için fırsat bekler. Bu sırada Ali Paşa Suli'yi yeniden kuşatır. Rüstem de Ruslara aldanan Solyotların, artık barış içinde Osmanlıya bağlı kalamayacaklarını anlamıştır. Rüstem, kızını öldürenleri kılıçtan geçirir. Kendisi de yaralanır ve Ali Paşa'nın yanına kaçar. Bu kuşatmadan yılan bazı Solyotlar da Suli'yi terk ederler. En fanatikleri papaz Samuel'in manastırına sığınır. Manastırı içindekilerle birlikte havaya uçururlar. Eftimi de kaçan Solyotlar arasındadır. Eserin sonunda Rüstem ile Eftimi evlenirler.

Özetlerden de anlaşılacağı gibi Ahmet Midhat'ın tarihî romanları onun macera romanlarının bir başka çeşitidir. Bu tarihî romanlarda diğer macera romanlarında olduğu gibi, olaylar birbirine karışır. Beklenmedik tesadüfler ortaya çıkar, pek çok şahıs ortalığı kaplar. Hatta insan muhayyilesini etkileyen olağanüstülüklerle dahi yer verilir. Ancak bu romanlardaki olaylar ve aşk ilişkileri, tarihî bir devir ve coğrafyaya oturtulmuştur. *Ahmet Metin ve Şirzad*'daki "bu romandaki tarih ve coğrafya vesair fünun ve sanayie ait olarak irad olunan hususatın kâffesi dosdoğrudur. Vukuatın kâffesi sırf hayalîdir." (s. 523) sözleri, onun tarihî diyebileceğimiz eserlerinin mantığını gösterir.

Ahmet Midhat Efendi, tarihî konuları işlerken, devrinin İslâmcılık ve Osmanlıcılık ideolojilerini savunur. *Süleyman Muslî* ve *Ahmet Metin ve Şirzad*'da İslâmiyeti yüceltir. İslâmiyet için Haçlılar veya Batınîlerle savaşan kahramanlar yaratır. Osmanlı devletini yüceltir. Onun geçmişteki zaferleri ile iftihar eder. 1243'de İstanbul'a giren Haçlılar ile 1453'de giren Türkler arasında mukayeseler yaparak, ikincisini üstün görür ve medeniyete hizmet ettiğini söyler. (*Süleyman Muslî*, s. 142) Ahmet Metin Avrupa'da sadece Şirzad'ın değil, Osmanlı tarihinin de izlerini arar. Gedik Ahmet Paşa'nın

çıktığı Otranto'daki tarihî eserleri dolaşır. Bir kilisedeki at izlerinin Türklerden kaldığı iddia edilince, bizim kiliseleri camiye çevirdiğimizi yahut kendi hâline bıraktığımızı, ama asla at sokmadığımızı söyleyerek, bu iddiayı çürütür. Geçmişte ve halihazırda bize yüklenen "barbar", "vahşî" gibi sıfatlara, onları söyleyenlerin lâıyk olduklarını ispat eder. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu pek çok kavmi başarıyla idare eden büyük bir imparatorluktur: "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye taht-ı idaresine aldığı milel-i gayr-i müslimenin ne diyanetlerine, ne kavmiyetlerine, ne mezheplerine hiçbir şeylerine tarruz etmemek ve onları yalnız fikren ve siyaseten Osmanlı bayrağı altına cemeylemek suretiyle o zamana kadar değil (bu romanın mevzuunun geçtiği XVIII. yüzyıl sonu) bu zamana kadar bile emsali bir dereceye kadar Amerika'dan başka hiçbir yerde görülmemiş bulunan bir hürriyet-i hakikiye nümunesi göstermiş idi." (*Arnavutlar, Solyotlar*, s. 23.) Ahmet Midhat, Balkanlar gibi çok karışık kavimlerin yaşadığı bir toprakta barışı ve istikrarı, ancak Osmanlının sağlayacağına inanır. Bu düşüncesine delil olarak Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan sonra Bulgaristan'ın içine düştüğü buhranı anlatan bir Bulgar'ın *Levand Herald*'daki yazısını gösterir. "Bulgaristan'ın Avrupa müdahalesiyle güya kendisini Osmanlı boyunduruğundan kurtardıktan sonra, Avrupa siyasiyyünü elinde nasıl bir baziçe-i siyasiye olup kaldıklarını ve eski rahatları nasıl zayi olarak ne yolda maddi ve manevi felâketlere uğradıklarını vatandaşlarının nazar-ı ibret ve intibahlarına arzeyeleyen" (*Arnavutlar, Solyotlar*; s. 2.) bir yazıdır bu. Yazara göre, Osmanlının çeşitli bölgelere hâkimiyetinden önce, hâkimiyeti sırasında ve hâkimiyetinden sonra bu bölgelerin ne durumda oldukları bilinsin ki, Osmanlının büyüklüğü anlaşılsın. (*Süleyman Muslî*, s. 142).

Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Şemseddin Sami'nin yazdıkları ile ve 1891 de katıldığı Müsteşrikler Kongresinin tesiri ile Midhat Efendi tarihimizi bütün olarak görmeye başlar. Bu düşüncesini *Ahmet Metin ve Şirzad*'da gösterir: "Bizim Osmanlılığımızda iki şan vardır. Bunlardan biri Müslümanlık, diğeri Türklük! Bu iki şeyin ikisinin de tarihleri, cihanda hiçbir milletin tarihine kıyas kabul edilemeyecek derecede şâirâne ve kahramanânedir." (s. 38) Ahmet Metin Türk tarihinin çok eski çağlara dayandığını, at sayesinde dünyanın pek çok ülkesine yayıldıklarını, birçok devlet kurup, birçok medeniyet ile temas ettiklerini, İslâmiyeti kabul edişlerinin tarihî ve sosyal sebeplerini, bu dine ettikleri hizmetleri, Avrupalı tarihçilerin görüşlerine dayanarak anlatır.

Tarihin bir hatıra naklettiği kadar bir ders verdiği de inanan yazar, bu eserlerinde kıssadan hisse çıkarır. Bu hisseler, onun ideolojik amaçlarına uygundur. *Süleyman Muslî*'den çıkarılacak hisse, vahdete dayanan hakikî İslâmiyetin, Haçlılar, Batınîlerle dolu karışık bir mekânda bile huzuru sağlayabileceği düşüncesidir. *Yeniçeriler ve Dünyaya İkinci Geliş*'teki hisse, sosyal düzen daima siyasî kargaşalara tercih edilmelidir şeklindedir. *Arnavutlar, Solyotlar*'dan çıkarılacak netice, Osmanlı İmparatorluğundan kopan kavimler buhrana düşecekler, hele bir de kendi aralarında bölünürlerse, tarih sahnesinden silineceklerdir, şeklindedir. *Ahmet Metin ve Şirzad* romanının hissesi ise, batı medeniyetinin, doğu medeniyetinin "hayrü'l-halefi" olduğu düşüncesidir.

Ahmet Midhat Efendi, bu eserlerde tarihimizi över, yüceltir ve millî mefahir olarak sunar. Yazar, Osmanlı tarihinde şanlı pek çok olay olmasına karşılık, batıda olduğu gibi hatirasına abide dikilmemesini şu sebebe bağlar: Tarihimizin her safhası, senesi ve toprağı o kadar harikulâdeliklerle doludur ki, bunların çokluğu yüzünden bu hâdiseler alelâde hükmüne girmiştir.⁵ Ahmet Midhat Efendi, tarihimizin bütün sanat dalları, ama özellikle ressam- lar için ilham alınacak sahnelerle dolu olduğuna inanır.⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin tarihî romanlarında, genel tarihin yan disiplin- leri olan coğrafya, arkeoloji, sanat tarihi, iktisat tarihi, sosyoloji, eğitim ve bi- lim tarihi, geçmiş devirlerin folkloru ile ilgili birçok bilgi bulunur. "Ro- mancı, hayal-hanesinde vücud verdiği olayın nasıl bir zamanda güzzeranını tasavvur etmişse, o zamanın ahval ve istidadını da ka'rilerine haber verir." der (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 11). Bu sözler onun eserlerindeki "tarihîlik" olgu- sunu dile getirir. Ahmet Midhat Efendi öteki romanlarında gördüğümüz öğretici fonksiyonuna burada da devam eder. Öğretirken, kendi değerlerimizin savunucusu rolünü asla ihmal etmez. Okuyucu, bu kitaplarla Türk tarihinin bir bütün olduğunu, Türklerin çok geniş bir coğrafyada yaşadıklarını, yedi yüz yıldan beri Avrupa ile ilişkileri olduğunu öğrenir. Ya- zar, Müslümanların eski asırlarda hangi sahalarda Avrupalılardan üstün ol- duklarını dile getirir: Doğulular (İslâm medeniyetine mensup olanlar)

5 Bu cevap, Ahmet Metin tarafından, Avrupalı bir kadının tarihimizde önemli yeri olan Lepant (İnebahtı) körfezinden geçerken sorduğu soru üzerine verilmiştir: "Osmanlı milleti çok umur görmüş bir necib fa- milyadır. Vukuat gerek mucib-i sürur ve cebur ve gerek müstelzem-i ye's ü fütur olacak surette ne ka- dar azametli olursa olsun, o millet-i necibeye mucib-i hayret olacak derecelerde tesir etmez olmuştur." (s. 344). Bu sözler, millî hasletimizi göstermektedir.

6 Orhan Okay, Midhat Efendi'nin diğer eserlerinde de, tarihî ve hamasî nitelik taşıyan resme karşı hay- ranlık duyduğunu belirtir. (*Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Ankara 1975, s. 365).

keşiflerde ileridirler. Mükemmel gemileri ile, Atlas ve Hint okyanusu sahillerinde bilinmeyen yerleri keşfetmişlerdir. Buluşlar yapmışlardır. Haritanın, pusulanın olmadığı yerlerde bir daire ile "irtifa-ı şems"i ölçmüşler, sonra da pusulayı bulmuşlardır. Rasathane onların eseridir. Değirmenlerin fonksiyonlarını geliştirmişlerdir. Arap mimarîsi, Avrupa mimarîsini etkilemiştir. Batı dillerine onların kültürlerinden geçen pek çok kelime vardır: El kasr, alkarzar; kubbe, kuba şeklini almıştır. Yine bu kitaptan, her toplumun çocuklarını ait oldukları dünyanın şartlarına göre yetiştirdikleri öğrenilir. (Şirzad bir savaşçı ve denizci gibi yetişir. Çünkü yaşadığı toplumda geçerli meslekler bunlardır.) Selçuklu, Osmanlı, Arap ve Avrupalıların sosyal hayatları, kıyafet, ev eşyaları, yiyecekleri, silâhları, harp teknikleri, paraları hakkında bilgi edinilir. Yazarın olayı kesmek pahasına ansiklopedik haşviyatda bulunması en fazla *Ahmet Metin ve Şirzad*'da görülür. Ama tarihî izahlara fazla kaçması, romanlarını sıkıcı yapar. Çünkü bu eserlerde, izaha lüzum kalmadan kendini izah eden bir "tarihî tertip" düşüncesi yoktur.

Ahmet Midhat tarihî romanlarında hangi kaynaklardan yararlandığını da belirtir. *Süleyman Muslî*'de özellikle Hasan Sabbahçılar hakkında bilgi verirken, *Sahafü'l-Ahbar* kitabının tercümesi olan *Müneccimbaşı Tarihi*'nden, bir de adlarını zikretmediği Avrupalı tarihçilerin eserlerinden faydalanır. *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Sezar Kaneto'nun on sekiz ciltlik *Türk Tarihi*'nden, *Tuhfetü'l-Ahbâr*'dan, İdrisî'nin coğrafya kitabından yararlanır. *Yeniçeriler ve Dünyaya İkinci Geliş*'de Asım, Necib ve Cevdet Tarihlerinin izleri vardır. *Arnavutlar, Solyotlar*'da Osmanlının Balkanlardaki politikalarını tersine gösteren Trikopi ve Alexandre Socoi isimli iki Yunanlı tarihçinin fikirlerini çürütmek hedefi güdülmüştür: "Hikâye-i tarihiye yazan bir muharririn tarihten hiç ayrılmaması lâzım gelmeyip, hiç ayrılmayacak olsa, yazdığı şeylerin bir roman değil aynı tarih olacağı derkâr ise de biz yine bu iki zatın hatalarını hakikat diye kabul etmeye mecbur olmayacağız. Asıl tarihin letafetini bunların hakayıkından ziyade planımıza muvafık bulduğumuz için, ol vechile tasvir-i vukuatta devam eyleyeceğiz." (s. 186)

Ahmet Midhat tarihi, geçmişî nakleden kuru bir bilgi olarak yorumlanamaz. Arkeolojik eserleri görerek, gezerek tarihten daha çok zevk alınacağını düşünür. Arkeoloji ve sanat tarihi vasıtası ile tarih, insana pek çok hatıra nakledecektir. Hatırasında, çok gençken, Hammer'in *Osmanlı Tarihi Atlası* ile Niğbolu, Varna savaşlarının yapıldığı yerleri gezdiğini, tarihi böylece

yaşadığını anlatır. (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 531) Ahmet Midhat arkeolojiyi, "hikâye-i tarihiyenin şahidi" olarak tanımlar. (a.g.e., s. 207) Tarihin müşahhas delillerini görerek tarihi yaşamak merakını, kahramanı Ahmet Metin'e yükler. XIX. yüzyılda yaşayan Ahmet Metin, XIII. yüzyılda yaşayan Şirzad'ın İtalya'da, Palermo ve Korfu civarında yaşadığı, savaştığı, esir düştüğü, eğlendiği, âşık olduğu bütün yerleri, liman, ada, cadde, saray, kale, manastır, mağara... olarak dolaşır. Şirzad'ın güzergâhlarını dolaşmak demek, şirzad'ı ve yaşadıklarını daha iyi anlamak demektir. Dolayısıyla atalarımızın büyüklüğünü daha iyi tanıyabilmek demektir. Tanpınar, bu seyahat için "İslâm medeniyetinin âdeta arkeolojik seyahati" ifadesini kullanır. (*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 471)

Midhat Efendi, coğrafya bilgilerine de yer verir. Çünkü "coğrafyanın tarihe taalluk-ı tamamı olduğuna" inanır. (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 206) Özellikle, *Arnavutlar*, *Solyotlar*'da harp stratejisini vermek için, Solyotların yaşadıkları Suli nahiyesini çeviren sarp dağlar, dar boğazlar, sık ormanlardan söz eder. Suli'den bahsederken kullandığı ifade, âdeta coğrafya kitaplarından alınmıştır. "Suli, Yanya'nın 45 kilometre güneydoğusunda, Yunan denizi sahiline altı ve Perga'ya yedi saat mesafede bir nahiyedir." (s. 11). Ayrıca, Türk edebiyatında yaşadıklarını en fazla eserine geçiren yazarlardan biri olan Midhat Efendi'nin hatıraları, bu kitabî coğrafya bilgilerine eşlik eder. *Süleyman Muslî*'nin mekânı Doğu Anadolu, Musul, Kudüs, Şam gibi Orta Doğu şehirleridir. Yazar, Midhat Paşa ile birlikte Bağdat'ta bulunduğu yıllarda bu mekânlarda dolaşmıştır.⁷ *Ahmet Metin ve Şirzad*'da İstanbul sahillerinden İtalya sahillerine kadar Milletü'l-Cerr isimli kotrası ile giden Ahmet Metin'in geçtiği güzergâhlar ile Müsteşrikler Kongresine vapurla giden yazarın güzergâhı aynı gibidir. *Arnavutlar*, *Solyotlar* romanındaki mekân, yazarın çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği Niş bölgesinin güneybatısında kalır.

Tarihte savaşlara önem verildiği ve milletlerin kaderleri savaşlarla değiştiği için, bu eserlerde de savaş sahneleri çoktur. Ancak yazar savaş sevmeyiz. Savaşı sosyal, ahlâkî, iktisadî sahalarda ve terakkide "buhran"

7 Aşağıda *Süleyman Muslî*'de yer alan, Dicle nehrinin sallarının tasviri yer almaktadır: "Birkaç yüz tane keçi tulumu şişiriniz. Sonra bunları keçi kılından mamul ip ile yekdiğerine bağlayınız. Tulumlar birbirinden ayrılmaması için aralarına birkaç boy gayri muntazam ağaçlar uzatınız. Bu yaptığımız şeyin adı kelektir." (s. 44) *Menfa* hatıra kitabında Diyarbakır'dan Bağdat'a giderken kelek adı verilen sallarla yaptığı yolculuğu anlatır: "Hele Diyarbakır'den aşağı, kelekle edilen seyahatin safası bambaşka birşeydi. Tulumlardan mamul salların içinde (...) müstağrak-ı derya-yı muhabbet idik." (İstanbul 1876, s. 36).

doğuracak bir tehlike olarak görür. "Muharebe denen şey biri için galibiyetse de ikisi için de felâkettir. Galibiyet, bir nimet-i nisbiyedir. Yoksa iki tarafın ikisi de kaybettikleri için ağlayacaklardır." (*Arnavutlar, Solyotlar*, s. 51). Bu savaş aleyhtarı düşüncelerinde, sanıyoruz 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşının felâketlerini görmesinin tesiri vardır. Midhat Efendi'nin kahramanları da kendisi gibi savaşı veya iç karışıklıkları sevmez ve mecbur olmadıkça savaşmazlar. Genelde barışı tesise çalışırlar. Ama gerektiğinde, vatan, din, dost savunmasında ellerinden gelen yardımı esirgemezler. Süleyman Muslî, Rüstem, Şirzad kendilerinde merhamet ve kuvveti birleştirmiş, hem ahlâklı, hem cesur kahramanlardır. Bazen büyük idealler uğruna casus gibi hareket ettikleri olur. Sonunda akıl, irade ve cesaretleri ile zafer kazanırlar. Midhat Efendi onlarda bir şövalye ruhu olduğuna inanır. "Şövalyeliğin Avrupa'dan daha alâsı Araplarda ve daha sonra Türklerde görülmüştür. Tarih Arap şövalyeliğini, aneleri ile tasrih dahi eder." (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 35) Bu kahramanların aşk duyguları da dile getirilir. Aşk, bu romanlardaki sert havayı yumuşatır. Geçmiş asırlardaki şövalyelik ruhu, Midhat Efendi'ye göre "tarihimizin kısm-ı şâirânesidir." (a.g.e. s. 63) Bu hikâyelerde Müslüman Türk erkekleri Hristiyan kadınlarla evlenirler. Üstelik Hristiyan aile, din adamları ve geleneklerin hilâfına olarak. Tarihte örneği çok görülen bu motifi eserlerinde kullanan yazar, böylece Müslümanların ve Türklerin hoşgörülerini ve geniş dünya görüşlerini göstermek ister. *Yeniçeriler* ve *Dünyaya İkinci Geliş*'te böyle şövalye ruhlu kahramanlar yoktur. Mekân ve devir, bu kahramanlıkların yerini, kargaşaya, menfaate, adam sendeciliğe ve ihanete bırakmıştır.

Ahmet Mithat, devrinde tarih teması kullanan yazarların aksine çağı ve padişahı ile uyuşma hâlidir. O da geçmişteki büyük liderlerden bahseder ama öteki yazarlar gibi, onların padişahına örnek olarak göstermek düşüncesinden hareket etmez. İktidarın ortaya attığı resmî tarih düşüncesinden sapmaz. Yeni Osmanlı yazarları tarih vasıtası ile devrinde konuşamadıkları meseleleri çok rahat konuşma imkânını elde etmişlerdir. Midhat Efendi ise tarihe bu gözle bakmaz. O da Yeni Osmanlılar gibi devrin meselelerini geçmiş çağlara taşır. Ancak bunlar, Yeni Osmanlıların meseleleri gibi politik değil, daha çok sosyal ve ekonomik düşüncelerdir. Bu düşüncelerine uygun olarak, XIII. yüzyılı anlatan romanlarında, geniş bir coğrafyada, çeşitli milletlerle iş ilişkisi olan tüccar tipler (*Süleyman Muslî*), siyasî değil ticarî güçleri ile Avrupa'da ayakta durabilen Müslüman tüccarlar

(*Ahmet Metin ve Şirzad*), fütihat değil denizcilik ve zenaatla uğraşan Selçuklu prensleri (*Şirzad*) yaratır. Yazar, lider durumunda olan değil, orta insan tipinin de topluma yararlı işler yapacağını ortaya koyar. Orta insanın büyük işler başarması Ahmet Midhat'ın demokrasi düşüncesi ile ilgilidir. Bütün toplumu ilgilendiren önemli olaylarda harekete geçen, durumu iradeleriyle düzelttikten sonra, tekrar işine gücüne ve ferdî saadetlerine dönen insanlar yaratır. Bu tipler, yazarın aktüel romanlarındaki gibi "hezarfен" tiplerdir. Muharip, sporcu, şövalye, tüccar, sanatkâr, filozof, siyaset bilimcisi vb... Liderler ise çok geri plânda, onlara destek verici güç olarak kalırlar.

* * *

Ahmet Midhat Efendi tarih ile medeniyet arasında ilişki kurar. Ona göre, "tarih, medeniyet-i beşeriyenin tercüme-i halidir. Eğer tarih boş birşey olursa, medeniyet ile vahşet arasında bir fark kalmaz. Aslının, neslini, asrının suret-i güzârını bilmeyen bir adam medeniyetten lezzet alamaz." (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 210) Ahmet Midhat için tarih, milletlerin tarihinden çok medeniyetlerin ve onların birbiriyle alış verişlerinin tarihidir. Yazar, içinden çıktığı doğu medeniyetinin özelliklerini, o medeniyete mensup milletlerin tarihinde bulmuştu. Türkler de değişik medeniyetlerle karşılaşmış ve o medeniyetlerden etkilenmişlerdi. Ahmet Midhat, Türklerin dostane veya düşmanca alış verişte buldukları öteki milletlerin mensup oldukları medeniyetlerden de bahseder (çok kısa olarak Çin ve Hint medeniyetleri, İslâm ve Batı medeniyetleri). Tarihî romanlarında düşman, daha çok Batı medeniyeti dairesine mensuptur. Ancak yazar, istisnaî harp durumlarının dışında, o medeniyete mensup insanlarla daima alış veriş yapılması gerektiğine inanır. Batılılar, doğuluların (İslâm medeniyetinin) "hayrî'l-halefi" olmuşlar, "ulûmun onlardan aldıkları derecesini ileri götürmüşlerdir." (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 482) Şimdi ise akla ve ilme dayanan batı medeniyeti doğu medeniyetine hizmet etmektedir. Kendi medeniyetinin büyüklüğüne inanan yazar, batı medeniyetinin "terakki" esaslarını almamız gerektiğini savunur. Osmanlı ancak böyle bir medeniyet hamlesi yaparsa, atalarına lâayık olabilir. Yazar, bunu başaracağımıza emindir. Çünkü Osmanlı, büyük medeniyetler kurmuş olan Arap, Roma, Yunan topraklarını (Orta Doğu, Akdeniz havzası ve Balkanları) fethederken, onların medeniyet mirasını da devralmıştır. Bu romanlardaki Müslüman-Hristiyan evlenmeleri, Müslümanlığa dönüş şeklindeki din değiştirmeleri, kültür ve ticaret ilişkileri, seyahatler hep iki medeniyetin birleşmesi idealinin motifleridir.

Midhat Efendi'nin mitolojiye değer vermesi, tarih ve medeniyet görüşünün bir parçasıdır. Türklerin, Araplardan ayrı tutan bir mitolojileri vardı. Ancak İslâmiyetle temastan sonra bu mitoloji unutulmuştu. Hristiyan dünya ise eski mitolojisinden asla vazgeçmemişti. (*Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 316) Şirzad'ın Avrupa'daki izlerini aramaya çıkan Ahmet Metin, Ege ve Akdeniz'deki çeşitli mekânlar önünden geçerken birçok antik veya mitolojik olay ve şahıs hatırlar. Pan, Telemak, Briseis, Baccus, Venüs, Jüpiter, Laokoon, Sapho... Onların yaşadıkları efsaneler ile halihazırdaki bazı olaylara yorum getirir. Tarihin ibret dersi olduğu düşüncesinden hareketle, muhataplarını terbiye etmeye çalışır. Ancak bu seyahatte Osmanlı tarihindeki bir hatırayı yâd ettiren Navarin, İnebahtı, Preveze, Otranto gibi mekânlardan geçerken daha derin bir heyecan duyar. Yani kendi tarihimiz ile batı tarihinin izleri bu romanda at başı beraber yürürler. Bu da yazarın "telifçi" medeniyet görüşü ile ilgilidir.⁸ Yazarın mitolojiye önem vermesinin bir sebebi de, batıyı örnek alan yeni Türk edebiyatında mitolojinin önemli yer tutmasından dolayıdır.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarına yansıyan tarih görüşü, giderek Türk tarihinin bütünlüğüne ulaşmış bir görüştür. 1890'da yayımlanan *Ahmet Metin ve Şirzad*, bu görüşün özeti gibidir. Tarihimiz, eski Türk medeniyetinin, İslâm ve Avrupa (özellikle Akdeniz) medeniyetinin miraslarını devralmış bir tarihtir. Yazarın bu görüşü kendisinden sonra gelenler tarafından derinleştirilecek ve sistemleştirilecektir.⁹

-
- 8 Ahmet Midhat, *Fürs-i Kadimde Bir Facia -yahut- Sıyavuş* (İstanbul 1884, 44 s.) isimli tiyatro eserinde eski Yunan mitolojisinden, İranlıların *Şehname*'sinden ve İslâm mitolojisindeki *Yusuף ile Zeliha* kıssasından gelen unsurları birleştirmiştir. (Bu konuda geniş bilgi için Bkz. *Ahmet Midhat Efendi'nin Tiyatroları*, İnci Enginün, İstanbul 1990, s. 10).
- 9 Ahmet Midhat'ın yeni edebiyatımızdaki öncülüğü konusunda Tanpınar şöyle der: "Ahmet Midhat Efendi, hikâye ve romanlarında birkaç esaslı kapı açmaya muvaffak olmuştu. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza mal etmesi, bizi bu gayrete hakettiği yeri vermekten menetmemelidir." (*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 463).